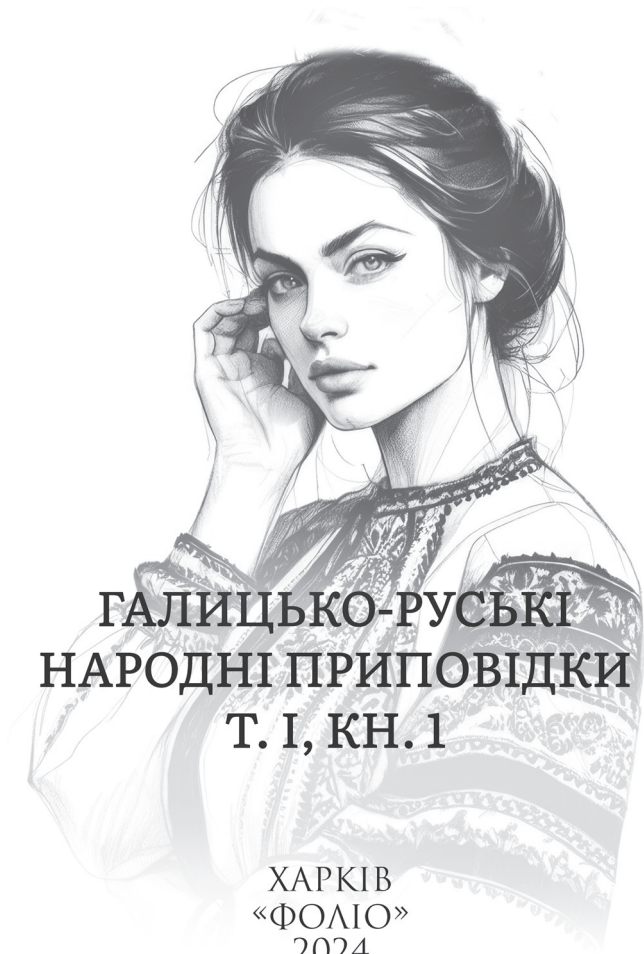

І В А Н
ФРАНКО

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ
НАРОДНІ ПРИПОВІДКИ
Т. I, КН. 1

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2024

ГАЛИЦЬКО-РУСЬКІ НАРОДНІ ПРИПОВІДКИ

Зібрав, упорядкував і пояснив Іван Франко

У 3-х томах

У 6-ти книгах

Репринтне видання

Том I

Книга I

A – Відати

"Коштовні перлини нашої мови"

Серед численних фольклористичних праць Івана Франка особливе місце (не лише за обсягом, а й за якістю аналітичного осмислення уснословесного матеріалу) посідають три томи (у шести книгах) "Галицько-руських народних приповідок". Цей корпус народного мудрослів'я став підсумком багаторічної збирацької та дослідницької роботи вченого. Він органічно поєднав оригінальні новаторські знахідки у галузі пареміології зі здобутками провідних представників національного уснословеснознавства (Григорій Ількевич, Матвій Номис, Павло Чубинський, Михайло Драгоманов, Михайло Грушевський, Володимир Гнатюк та ін.) та найкращими напрацюваннями європейських колег (Карл Вандер, Самуель Адальберг, Франціфек Ладислав Челаковський, Адольф Петр Затурецький, Ернст Мука та ін.). Завдяки якісному синтезу дієвих методів фіксації та коментування народних приповідок український учений вийшов на створення фундаментальної фольклористичної пам'ятки, у якій, крім уведення в науковий обіг значного пласту прислів'їв, приказок та інших жанрових модифікацій паремій (до видання увійшло понад 30 тисяч творів), запропоновано комплексний (генеза, семантика, контекст тощо) аналіз кожного зразка. Загалом Франків приповідковий корпус, що виходив друком окремими томами "Етнографічного збірника" з 1901 до 1910 рр., не втратив актуальності і досі залишається одним із вершинних досягнень української науки про усну словесність.

Любов до короткого, влучного, "ядерного" образного слова Іван Франко відчув ще у дитинстві, тому досить рано почав записувати зразки народної афористики спершу на скрижальях своєї феноменальної пам'яті, а згодом у подорожніх нотатниках, що їх ретельно беріг, аби пізніше, майже через сорок років, використати при зведенні, за образним висловом Івана Денисюка, "тривкої і величавої Софії". Систематично фіксувати приповідки з усвідомленням дальшої перспективи цього труду талановитий уродженець Нагуєвич розпочав під час навчання у Дрогобицькій гімназії. Охоти до праці у цій царині юнакові додав один із провідних гімназійних викладачів Іван Верхратський, який на той час, дещо відійшовши від основних природознавчих зацікавлень, захопився питаннями діалектології, а відтак розглядав фольклорні записи, приповідки зокрема, як добрий ілюстративний матеріал для підтвердження мовних особливостей певного етнографічного регіону. Крім того, й сам "питомець" гімназії, який робив перші кроки на літературній ниві, дійшов усвідомлення, що найкращими оздобами оригінальних художніх творів є саме відшліфовані народні образні висловлювання.

Якщо спершу ареал Франкових записів обмежувався околицями Дрогобича (головно, твори з рідних Нагуєвич та сусідньої Ясениці Сільної), то пізніше географія "полювання" за влучним народним словом суттєво розширилася. Сприяли такому розширенню і студентські літні мандрівки, що їх співорганізатором та учасником був Іван Франко, й активна участь у громадсько-політичному житті Галичини, що *volens nolens* була пов'язана із час-тими "візитаціями" у різні куточки краю. Завжди, попри завантаженість різ-

ними справами, молодий дослідник знаходив і час, і сили, аби призбирати оті "розсіпані перли" народного мудрослів'я і поповнити свою колекцію черговим афористичним шедевром. Докладніше про процес нагромадження приповідкового "капіталу" інформував сам дослідник у передмові до першого тому шестикнижжя. "На вічах і зборах, – згадував учений, – виступали деякі бесідники-селяни, що так і сипали приповідками, мов добрим намистом, і я іноді не встигав записувати всього, що обивалося о мої вуха. Так повстав основний контингент моєї збірки"¹. Були й інші, менш присмні нагоди занотувати свіжу приказку чи прислів'я. Йдеться про Франкові арешти, коли за респондентів мав товаришів по нещастю. Властиво, за час тривалого перебування під слідством у Львові 1877 р. та у Коломиї 1880 р. постали невеличкі збірочки приповідок із Крехова, Батятинч, Рогатина, Городка, Янова і трохи більші за обсягом із Ценева та Коломиї.

На середину 1880-х рр. Іванові Франкові вдалося сформувати колекцію, що налічувала декілька тисяч зразків народного мудрослів'я. Більшість прислів'їв та приказок раніше не з'являлася у друці, тому у дослідника цілком природно виникло бажання презентувати широкому загалові плід своєї тривалої збирацької діяльності у форматі окремого збірника. Оскільки окрема публікація була справою витратною і, вочевидь, неприбутковою, то упорядник взявся за пошуки відповідної трибуни, з якої можна було б гідно представити цінну добірку творів із галицького паремійного фонду.

На той час до найавторитетніших у царині фольклору та етнографії належало видання "Zbiór wiadomości do antropologii krajowej". Опікувався науковим збірником професор Ягеллонського університету Ізидор Коперницький. У грудні 1883 р. Іван Франко листовно звернувся до краківського колеги із пропозицією систематично надсилати український "етнографічний матеріал". Редактор погодився друкувати цікаві фольклорно-етнографічні записи за умови відповідного наукового опрацювання. Вислідом першого етапу співпраці дослідників стала поява на сторінках "Zbiór-u" весільного пісенного репертуару із села Лолин, що його ще 1878 р. занотувала Ольга Рошкевич, а Іван Франко при підготовці до друку фахово прокоментував. Успішний досвід кооперації із польським виданням додав Франкові певности у якнайшвидшій публікації окремої паремійної колекції. Ідею реалізації цього проекту український фольклорист обговорив із професором Коперницьким, а відтак заручився його підтримкою. Розпочався вельми інтенсивний процес зведення під "один дах" збірника усіх наявних приповідкових записів. Паралельно з цією роботою упорядник ретельно вивчав праці своїх попередників ("Галицькі приповідки і загадки" (1841) Григорія Ількевича, "Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси" (1868) Владислава Віслоцького, добірку приповідок Якова Головацького у збірнику "Вінок русинам на обжинки" та ін.), аби врахувати їхній пареміографічно-пареміологічний досвід і не дублювати уже звісний завдяки цим публікаціям матеріал.

¹ Франко І. Передмова до першого тому (видання "Галицько-руські народні приповідки") // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XIV. – С. VI.

Оскільки часу на підготовку збірника було відведено обмаль, то цілком очевидно, що у запропонованому Ізидорові Коперницькому чорновому варіанті колекції Іванові Франкові не вдалося реалізувати усіх попередніх задумів. Приміром, дуже незадоволений був упорядник із того класифікаційного принципу, який за браком часу довелося застосувати. Йдеться про так званий "абетковий" розподіл паремій, відповідно до якого твори у добірці розташовано за першою літерою цілком механічно, що призводило до втрати семантичних зв'язків між текстами та, зрештою, ускладнювало їх даліше наукове опрацювання. Після того, як збірку було відправлено польському видавцеві, у друковій з'явилася Франкова досить "приостра" рецензія на одну із праць Ізидора Коперницького, що суттєво вплинуло на дальшу комунікацію і призвело до припинення співпраці та повного розриву контактів. Ображений видавець у листі-відповіді, коментуючи якість надісланого "приповідкового зводу", визнав категорично неприйнятною застарілу алфавітну класифікацію та "дружньо" запропонував використати "тематичний принцип". Іван Франко все ж не взявся за переформатування своєї розлогої колекції за нормами популярної тематичної ("по філософічним темам" – Матвій Номис) класифікації, бо вважав, що, попри позірну спрямованість на чітку рубрикацію зібраного паремійного репертуару, в основі своєї вона вельми суб'єктивна і не враховує належним чином багатозначності як визначальної риси жанру. Ба більше, як пізніше уточнив дослідник, принцип систематизації за "філософічними темами" варто рішуче відкидати, бо за такого підходу до розподілу паремій "впорядники силкуються уложити з них суцільну систему філософії народної, групуючи приповідки по темам, узятим не так із змісту самих приповідок, як із певної філософічної системи... Розуміється, що вся маса приповідок ніяк не хотіла вміщатися в таку штучну систему і приходилося дуже багато зовсім відкидати (фрази, приказкові звороти, проклятя, мудрвання і т. и.), або влихати великі купи в додаткові рубрики «мішанини», «varia» і т. д.»². Врешті, після кількох невдалих спроб порозумітися із краківським редактором Іван Франко остаточно відмовився від задуму випускати на світло денне українські приповідки у будь-якому польському виданні. Довелося майже на п'ятнадцять років відкласти роботу над збірником, допоки не з'явилося відповідне українське профільне видання, яким став "Етнографічний збірник", що виходив під егідою Наукового товариства імени Шевченка у Львові і за безпосередньої участі Івана Франка.

Невдалий краківський "трафунок", хоч і змусив Івана Франка, як уже було зазначено, на півтора десятиліття відтермінувати оприлюднення корпусу паремій, однак дав дослідникові неоціненний досвід і посприяв, як це не парадоксально, виробленню досконаліших підходів до упорядкування та наукового витлумачення приповідкового матеріалу. Варто також згадати, що за результатами першого Франкового наближення до окремого видання паремій під назвою "Прислів'я люду руського в Галиції і Буковині" (10–12 аркушів

² Франко І. Передмова до першого тому (видання "Галицько-руські народні приповідки") // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI. – С. XVI.

друку) маємо важливий документ: коротку польськокомуну передмову (йшлося-бо про публікацію у польському часописі). Тривалий час це вступне слово залишалося поза науковим обігом. Лише 1963 р. поміж архівними матеріалами Володимира Гнатюка було віднайдено важливий артефакт, який допоміг збагнути, на яких концептуальних пареміологічних позиціях стояв тридцятирічний фольклорист. Зокрема, відповідно до вступних зауваг цілком зрозумілим стає те, що Іван Франко підтримав активно артикульовану ідею широкого тлумачення жанру. Він виразно наголосив: "Сучасні етнографи і збирачі дивляться на прислів'я з далеко ширшої точки зору: бачать в них традиційні вислови думки й мови даного люду, а отже, все те, що в даній мові є ніби скристалізованою з якого-небудь приводу фігурою думки, і як така вона переходить з вуст до вуст, від покоління до покоління, чи то зовсім не змінюючись, чи дуже повільно підлягаючи порівняно незначним змінам, які часом бувають повільнішими від змін в самій структурі мови.

З цієї точки зору до жанру прислів'їв увійдуть не тільки моральні, філософські судження, життєві правила, але також певні стереотипні особисті рефлексії, вислови загальнолюдських почувань, прокляття, жарти, ущипливості, висміювання, порівняння і фігуральні звороти, як і деякі, якщо можна так сказати, вивітрені формули ворожби – «примовлянь», які, втрапивши вже, бодай частково, свій зовнішній вузько-обрядовий характер, вживаються іноді і в розмовній мові – в жартівливому чи іронічному значенні, або ж деградували до дитячих забав.

Сюди ввійдуть також найрізноманітніші пародії (молитв, обрядів, заклать і навіть серйозних прислів'їв), якими особливо багатий український народ: деякі «застарілі» загадки, значення яких стало з часом настільки прозорим, що народ перестав вважати їх загадками і вживає як прислів'я. Таким чином надзвичайно розширюється коло прислів'їв, до нього ввійде все те, що не падає в розряд пісень, з одної сторони, оповідань, легенд і анекдотів – з другої сторони, загадок – з третьої, а обрядів, вірувань, звичаїв і передсудів – з четвертої сторони; ввійдуть деякі речі, що відносяться й до кожної з тих рубрик зокрема, в міру того, як в природному процесі народного розвитку вони втрачають своє первісне значення, стають буденними і неначе перетворюються в розмінну монету розмовної мови, а отже, стають тим, що вкладаємо в поняття прислів'я"³. Саме такий розгорнутий діапазон жанрових модифікацій Іван Франко розглядав як паремії. Не відмовився учений від такого ж масштабного окреслення "гравітаційного поля" жанру й пізніше, коли систематично залучав до корпусу "Галицько-руські народні приповідки" цілий комплекс творів паремійного типу (прислів'я, приказки, примовки, вітання, побажання, каламбури, "мудрування", казкові вислови, прикмети та ін.).

Цінною згадана передмова є й тому, що допомагає збагнути, наскільки глибоко учений розумів велике культурно-історичне значення малих при-

³ Франко І. Недрукована передмова до збірки прислів'їв // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 95.

повідкових формул. Отож, розмірковуючи над прихованим потенціалом коротких словесних виразів, він слушно прокоментував: "народні прислів'я є надзвичайно цінним матеріалом для лінгвіста, який знайде в них і багато архаїзмів, давніх зворотів, синтаксичних вірців, найрізноманітніших тропів, порівнянь, елізій і т. п., так і для етнографа, що в приказкових висловах відкриє багато рис давнього символізму й антропоморфізму, віднайде особливості народного дотепу і гумору, більшу чи меншу вразливість на відтінки слова, на племінні і національні відміни; історик відкриє в них ремінісценції з минулого народу; соціолог буде із захопленням досліджувати відображені в них погляди даного народу на соціальний і політичний лад, його відношення до релігійних вірувань та церковної організації і т. п."⁴.

Перша невдала спроба вийти на люди із багатим "приповідковим добром", як уже було зазначено, не знеохотила дослідника, а радше стимулювала до ретельнішої і наполегливішої праці у сфері збирання та дослідження творів малої фольклорної прози. Іван Франко продовжував активно поповнювати "солідну" колекцію народного словесного скарбу, узагальнювати весь доступний опублікований прислівний матеріал, аби максимально повно представити паремійний репертуар рідного краю. Заразом поглиблено вивчав тенденції розвитку європейської пареміографії та пареміології, звертаючи увагу на новаторські підходи до упорядкування творів цього фольклорного пласту та на оригінальні способи його наукової інтерпретації.

Аби зафіксувати якнайбільшу кількість творів приповідкового типу та представити зразки з усіх українських теренів Галичини, учений ініціював створення цілої мережі кореспондентів (найретельнішими помічниками стали Володимир Гнатюк, Тимотей Бордуляк, Михайло Павлик, Василь Щурат, Осип Маковей, Михайло Зубрицький, Михайло Мочульський, Олекса Іванчук, Олекса Булка, Микола Михалевич та ін.), які б допомагали з «постачанням» творів, що є найбільш характерними для паремійної традиції певної місцевості. Задля швидшого поширення інформації у щоденній газеті "Діло" Іван Франко помістив невелике оголошення, де, крім заохоти долучитися до участі в амбітному проєкті, коротко й доступно окреслив головні методологічні вимоги до записування приповідкового репертуару. Зокрема, наголошував: "При кождім номері... подавати місцевість, де записано, а при річах маючих місцевий колорит або незрозумілих (де, наприклад, натякаєся на якесь оповіданє, на якийсь менче звісний факт, або згадуєся якусь місцевість)... подавати пояснення"⁵. Отже, як можемо здогадатися з цієї важливої зауваги, дослідника цікавили не лише кількісні показники, він також переймався якістю представлених зразків. Франкове прохання витлумачувати "місцевий колорит" приповідок, пояснювати "незрозумілі" тексти, подавати підставові твори (оповідання та ін.) є свідченням ґрунтовного наукового підходу до справи. Учений вирішив не обмежуватися звичайним компендіумом

⁴ Франко І. Недрукowana передмова до збірки прислів'їв // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2. – С. 95.

⁵ Мороз М. До історії підготовки праці І. Франка "Галицько-руські народні приповідки" // Народна творчість та етнографія. – 1986. – № 4. – С. 55–56.

приповідкової мудрости, а створити студію, засновану на багатоаспектному вивченні одного із найпопулярніших жанрів народної словесности. Планований приповідковий корпус, за задумом Івана Франка, мав стати першою спробою стереометричного аналізу розлогого паремійного пласта з окресленням генези жанру, історії його розвитку, особливостей побутування, міжнародного контексту, функціонального потенціалу, значеннєвих "вібрацій", ареалу поширення, художньо-виражального багатства та ін.

На пропедевтичному етапі роботи над збірником дослідник докладно проговорив нюанси ефективної пареміологічної стратегії зі знаними українськими вченими-фольклористами. Зокрема, особливо уважно прислухався до порад найавторитетнішого уснословеснознавця, видавця і коментатора корпусу історичної пісенности українців, професора Софійського університету, Михайла Драгоманова. Старший колега, що у своїх численних розвідках довів значний евристичний потенціал компаративного методу, підштовхнув Івана Франка до порівняльного вивчення приповідкового матеріалу. Для об'єктивнішого висвітлення національної своєрідності українських паремій Михайло Драгоманов настійливо рекомендував розглядати їх, принаймні, у загальноєвропейському контексті. Учений був переконаний, що з-поміж усіх генетичних одиниць народної словесности "приповідки найбільш інтернаціональний елемент... (ще більш, може, ніж казки)"⁶, тому радив кожному, хто наважиться на студії такого гатунку, не поспішати з твердженнями про національну унікальність чи оригінальність паремійних творів. Хоч Іван Франко і погоджувався з доцільністю проведення компаративного аналізу прислів'їв і приказок (згодом порівняльний аспект суттєво збагатив Франкове шестикнижжя), все ж уважав надто категоричними міркування автора "Слов'янських переробок Едіпової історії", а тому зазначав: "обік загально розповсюджених, а по части інтернаціональних приповідок в устах кожного люду раз по раз твориться, обертається і забувається велика сила місцевих приказок, дотепів та bonmots, із яких деяким щастить здобути собі ширшу популярність..."⁷.

Чимало цінних рекомендацій висловив Іванові Франкові знаний історик, глибокий знавець української фольклорної традиції, багатолітній голова Наукового товариства імені Шевченка у Львові Михайло Грушевський. Автор "Історії України-Руси" вважав, що потрібно з'ясувати генезу кожного зразка, а отже, якщо це можливо, подавати джерело, на основі якого викристалізувався відповідний текст. Усвідомлюючи архіскладність такої роботи (по суті, кожне пояснення – це окрема пошукова мікростудія), Михайло Грушевський подав упорядникові корпусу декілька ґрунтовних коментарів щодо змісту деяких "затемнених" приповідок. Зрештою, Іван Франко й сам розумів надважливість коментаря такого типу, тому беззастережно прийняв підказку колеги і систематично реалізував її на сторінках тритомника "Галицько-

⁶ Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – С. 71–72.

⁷ Франко І. Передмова до першого тому (видання "Галицько-руські народні приповідки") // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XIV. – С. XI.

руські народні приповідки". Лише завдяки Франковій феноменальній обізнаності з багатою національною уснословесною традицією вдалося втілити в життя ідею пояснення приповідок у контексті їх походження, розгортання відповідного смислового діапазону та зв'язку з іншими пластами фольклору. Вчений успішно описав систему прихованих міжжанрових взаємозв'язків, на основі багатого ілюстративного матеріалу висвітлив процес стягнення об'ємніших творів у лаконічні, максимально сконденсовані паремійні формули. До речі, саме Михайло Грушевський перший високо оцінив цей здобуток Івана Франка, назвавши його приповідковий корпус "регістратурою колишнього літературного архіву, де коротко записані теми різних оповідань – отаких пояснень природи, байок, новел, анекдотів і т. д."⁸.

Отже, підсумком тривалої підготовчої роботи Івана Франка стали три томи "Галицько-руських народних приповідок". У праці український учений також взорувався на найновіші досягнення європейської пареміографії, передусім взяв до уваги досвід Карла Вандера та Самуеля Адальберга. Німецький дослідник Карл Вандер у п'ятитомному виданні "Deutsches Sprichwörter-Lexikon" (1867–1880) провів систематичну видову диференціацію паремійних одиниць і вперше використав опорно-гаслову систему класифікації. Цей принцип упорядкування прислів'їв і приказок було визнано оптимальним під час компонування кількісно презентативних збірників. Зважаючи на це, польський пареміограф Самуель Адальберг матеріяли до своєї "Księgi przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich" (1889–1894) також розподілив за гаслами, що значно спростило пошук відповідної паремії. Щоправда, дослідник через брак достатньої інформації про актуалізаційний контекст кожного зразка відмовився від Вандерового послідовного внутрішньожанрового видового розмежування творів. Іван Франко, попередньо окресливши численні недоліки абеткової та тематичної класифікацій, перейняв упорядкування приповідок за ключовими словами. Використання опорно-гаслової системи, на переконання українського вченого, робить максимально вигідним користування збірником, сприяє швидкому пошуку потрібних зразків. Додатково для ще більшої зручності пареміолог запровадив подвійну нумерацію творів (наскрізну та потематичну), називаючи її "подвійною бухгалтерією". Водночас, "йдучи за упрощеною системою Адальберга", відкинув систематичне з'ясування жанрової модифікації кожної паремії, хоча досить часто (за наявності належної інформації про контекст уживання) вказував на відповідний різновид ("В біді пізнавай приятеля. – Загально розповсюджена *приказка*"; "Богах їсть колач, а бідний і хліба не має. – Загально розповсюджена *приповідка*..."; "Як сі за боронов курит, то сі господар не журит. – Хліборобська *прикмета*..."; "Вівторок – пощолюю бабів сорок. – *Мудрованє* до слова «вівторок»"; "Дав би ти Господь здоровля, але на мої груди. – Жартливе *бажанє*..."; "Даруй вас, Боже, щісьтом, здоровјом! – Звичайна формула *жебрацької подяки* за дар, або святочного віншования").

⁸ Грушевський М. Історія української літератури : у 6 т. Т. І. 9 кн. – Київ : Либідь, 1993. – С. 166.

Окрім комплексного аналізу надбань європейських пареміологів, Іван Франко повною мірою врахував здобутки українських представників цієї галузі фольклористики. Кожне новаторське рішення попередника, яке хоч трішки наближувало до глибшого розуміння жанрової природи паремій і ширшого демонстрування їх формально-змістового діапазону, вчений долучав до свого дослідницького інструментарію. До прикладу, запропоновані у збірниках Павла Чубинського, Матвія Номиса та інших упорядників приповідкових колекцій спроби подавати вказівку на місце фіксації відповідного тексту (у Франковій термінології "принцип географічного умісцєвлення") при упорядкуванні "Галицько-руських народних приповідок" було прийнято за обов'язкову умову. Якщо у Номиса чи Чубинського твори паспортизовано лише принагідно (дослідники працювали, головню, із чужим матеріалом, де не завжди вказувалося місце запису), то у Франка цей аспект пареміографічної стратегії розгорнуто на повну силу (при власних записках точно "географічно умісцєвлював", матеріали кореспондентів приймав лише за умови дотримання вказаного принципу, при долученні текстів із рукописних колекцій додавав коментар із окресленням на підставі попередньої аналітики найімовірнішого ареалу фіксації). Тобто у Франковому корпусі вперше в українській пареміографії систематично паспортизовано паремійні тексти (за окремими винятками, коли використано твори із цінних давніх колекцій без жодних локальних прив'язок), що значно збільшило наукову цінність збірника.

На не надто родючій українській пареміографічній ниві з'являлися й оригінальні пам'ятки. Були й такі, в яких укладачі намагалися випрозорити значеннєвий заряд деяких приповідок, тому подавали короткі пояснювальні ремарки із вказівками на історію походження зразка та його приблизний смисловий діапазон. Принагідний науковий супровід такого типу бачимо на сторінках "Галицьких приповідок і загадок" (1841) Григорія Лькевича та "Українських приказок, прислів'їв і такого иншого" (1864) Матвія Номиса. Апробований спосіб наближення до незрозумілих текстів вельми імпував Іванові Франкові. Спонукуваний нестримним дослідницьким інтересом (як тут не згадати його зізнання із передмови до розвідки "Святий Климент у Корсуні", де, мовлячи про мету роботи, писав: "було цікаво для розуму"⁹) і широю заохотою колег учений взявся за надскладну справу: кожду приповідку прокоментувати, окреслюючи її смислові контури. Неухильну реалізацію "принципу пояснення текстів" навіть до тих творів, які є загальнозрозумілими, Іван Франко логічно аргументував: "приповідка, як монета: поки в обігу, кождий знає її ціну, а виїде з обігу, то й робиться нераз просто загадкою, особливо коли вона оперта на якійсь грі слів або являється ремінісценцією якоїсь мандрівної анекдоти або якогось місцевого, давно забутого

⁹ Франко І. Святий Климент у Корсуні. Причинок до історії старохристиянської легенди // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 34. – Київ : Наукова думка, 1981. – С. 8.

факту"¹⁰. Обов'язкові пояснювальні ремарки, засновані на аналізі контексту вживання (відносив твори цієї формації до розмовних жанрів, які повноцінно реалізують свій потенціал лише у потоці мовлення), стали важливим, дуже практичним нововведенням. Коментарі вченого підтвердили його "глибоке занурення" у матеріал, уміння чітко окреслити багатозначність приповідок, передати найтонші смислові нюанси твору залежно від обставин застосування. Для сучасного дослідника пояснювальний сегмент Франкової праці є неоцінним джерелом різнотипної інформації про українську уснословесну традицію кінця XIX – початку XX ст., адже упорядник не обмежувався лаконічним виясненням прихованого значення образних виразів, а розглядав приповідковий пласт як невід'ємний і органічний елемент "живої" фольклорної системи, де кожен елемент переплетений "тисячними зв'язуючими огнивами" з іншими. Тому-то Іван Франко невтомно оприявнював ці "огнива", вказував на постання приповідок з більших за обсягом популярних уснословесних жанрів, доводив на прикладах виникнення паремій з анекдотів, оповідань, казок, легенд, коломийок та ін. Переконливих ілюстрацій процесу так званого міжжанрового переходу знаходимо у "Галицько-руських народних приповідках" чимало. Учений акцентував на двох типах трансформацій: узагальнення та редукція. Під час "узагальнення" чи то анекдот, чи то оповідання, чи казка стягуються до одного концептуального виразу, який коротко і точно передає суть твору, лише контурно окреслюючи фабулу першоджерела ("Носится, як баба зо ступов. – Утворено мабуть по аналогії: носиться, як дурень зо ступою, приповідки оснований на звіснім оповіданню про дурня, що одержавши по батькови ступу не хотів розстатися з нею і ночуючи в лісі на дереві витяг і її туди... Є також оповідане про дурну бабу, що витягши двері на дерево, пустила їх відси на розбійників..."). За умов "редукції" одна влучна фраза першотвору внаслідок його популярності і частой відтворюваності починає заступати цілий твір і функціонувати як його символ, знак. Властиво, цей, як правило, дотепний і промовистий вислів починає самотійне життя, поповнюючи паремійний фонд ("Згулив Бога! Згулив Бога! – Іронічно на хитрого злочинця, що думав сховатися зі своїм злим ділом і якраз попався в руки. Крик узятий із анекдота про Цигана, що лізучи на дерево красти мід просив Бога помочи і обіцював Богу свічку, а набравши меду і лізучи з дерева не хотів додержати обіцянки і похвалявся: «Згулив Бога!» та тут же і впав на землю").

Завдяки коментарям розгорнутого типу і практичному опрацюванню "живого" фольклорного матеріалу Іван Франко вийшов на вирішення складних теоретичних питань. Особливою продуктивністю вирізнялися, як уже частково було потверджено, міркування щодо генези жанру. За походженням дослідник розмежував похідні та непохідні зразки. До непохідних, за словами пареміолога, належать так звані "звичайні життєві обсервації", "спостереження", "уваги", "рефлексії". Похідні ж виникли внаслідок розпаду чи мак-

¹⁰ Франко І. Передмова до першого тому (видання "Галицько-руські народні приповідки") // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI. – С. XIX.

симального вкорочення форматніших жанрів і є їх промовистими "уламками" або скристалізованими висновками. Франкові узагальнення про генеалогічну природу жанру досить виразно перегукувалися з ідеями Олександра Потебні, які харківський професор виклав у праці "Из лекций по теории словесности. Басня. Пословица. Поговорка" (Харків, 1892). Щоправда, видатний мовознавець зосередився винятково на коментуванні об'єктивних передумов трансформації байки у лаконічну формулу паремії. Натомість Іван Франко наважився на оприявлення (можливо, без такого докладного теоретичного зондажу) значно ширшого діапазону міжжанрових зв'язків і показав цілу мережу продуктивних контактів у межах фольклорної системи.

Чимало критичних стріл випустив Іван Франко у бік представників так званої "романтичної фольклористики", які беззастережно сприймали прислів'я та приказки як "скрижаль національної мудрости", есенцію "народної філософії", а відтак, зібравши сяку-таку колекцію приповідок, квапилися на їх основі виокремити комплекс унікальних етноментальних характеристик. Вихованій на традиціях позитивістичної оцінки уснословесних творів, львівський учений відверто кпив із таких псевдонауковців, що забувають про елементарну норму: "все пізнається у порівнянні". Аби "Галицько-руські народні приповідки" стали підставою працею для тих, хто бажатиме студіювати національну своєрідність українців у лапідарному уснословесному вияві, Іван Франко доповнив свій корпус компаративною складовою, себто подав паралелі до прислів'їв та приказок із фольклорної традиції інших народів. Задля успішної реалізації задуму дослідник глибоко вивчив "величезну приповідкову літературу різних народів" та залучив значну кількість інонаціональних паремій. Львівський учений відшукав (за деякими виданнями, як дізнаємося із листування, справді доводилося влаштовувати пошукові місії) і ґрунтовно опрацював чимало пареміографічних пам'яток різних етносів (німецького, французького, іспанського, італійського, польського, словацького, чеського, болгарського, білоруського та ін.). Головним же і найбагатшим джерелом порівнянь стала п'ятитомна збірка німецьких паремій Карла Вандера. Також для зіставлення Іван Франко цитував класичні латинські вислови зі збірника Еразма Роттердамського "Adagia", користуючись франкфуртським виданням 1670 р., посилався на грецькі зразки, проаналізовані у дослідженнях Івана Тимошенка "Византийские пословицы и славянские паралели к ним", "Литературные первоисточники и прототипы трехсот русских пословиц и поговорок". У третьому томі упорядник активно наводив паралелі зі збірника Петка Славейкова "Български притчи или пословици и характерни думи" (1889–1897), що його після кількох невдалих спроб урешті роздобув.

Під час порівняльного аналізу приповідок для Івана Франка пріоритетним було вивчення їх оригінального національного начала, автохтонного елемента. Цей домінуючий пласт паремійного фонду, як слушно прокоментував учений, "вводить нас у дух язика, в психологію народа, показує in flagranti процес творення місцевої та історичної традиції, вірувань, поведінок,

жартів та ущипливих вигадок...¹¹. Загалом зіставно-порівняльний принцип опрацювання текстів, що охоплює семантичний, структурний, функціональний та мовно-культурний рівні, органічно доповнив методологічну схему Франкового приповідкового корпусу, ставши надійним інструментом констатації "інтернаціонального, почасти загальнолюдського, а почасти мандрівного характеру [...] часті «сентенцій», а національного інших"¹². Загалом же, розмежовуючи паремій за ареалом їх поширення, Іван Франко виокремив три основні пласти: інтернаціональні, національні та локальні. Інтернаціональними називав приповідки "загально розповсюджені", національними – етнічно закорінені, а локальними – ті, які "не виходять поза тісну сферу одного села чи околиці"¹³.

Упорядник "Галицько-руських народних приповідок" не міг залишити поза увагою значний художньо-виражальний потенціал цих "згустків" інтелектуальної енергії народу, тому у ремарках до текстів висловив низку спостережень над особливостями їх поетики. Передусім він наголосив на яскравій образності творів цього типу, їх вишуканій формі та майстерності словесного викладу. У пареміях Івана Франка вражала ширість живої, мудрої бесіди, дотепність гострої думки, стислість і влучність вислову. Естетична принагідність приповідок формується через своєрідний "стилістичний ореол", для якого, за Франковими спостереженнями, характерне збалансоване поєднання інформативності, дидактизму та виражальної довершеності. Використовуючи техніку філігранного аналізу "поетичної стійності" коротких народних сентенцій, учений упритул наблизився до розуміння таємниці неповторного пареміологічного стилю.

У процесі тривалого опрацювання величезного пласту української усної словесності Іван Франко виробив чітку і розгорнуту пареміологічну концепцію. Саме тому дослідник планував вивершити приповідковий корпус, цей словесний храм народної мудрості ґрунтовною генологічною студією. У праці мав намір докладніше викласти свої міркування про своєрідність приповідки, її унікальну природу. На жаль, невблаганна хвороба перешкодила здійснити задум. З цієї ж причини, гадається, він відмовився від укладання "прикінцевого покажчика тем", про важливість та необхідність створення якого неодноразово мовив. Усе ж, на підставі епістолярного дискурсу, передмов до кожного із трьох томів, відповідних теоретичних ремарок на сторінках видання, принагідних зауваг виразними контурами окреслюємо стратегічні засади Франка-пареміолога. Як бачимо, вихідним положенням цієї стратегії була теза про те, що "приповідка" – складне жанрове утворення із набором характерних конститутивних ознак: наскрізна внутрішня єдність,

¹¹ Франко І. Передмова до першого тому (видання "Галицько-руські народні приповідки") // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XIV. – С. XIX.

¹² Франко І. Листи (1886–1894) // Франко І. Зібрання творів : у 50 т. Т. 49. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 327.

¹³ Франко І. Передмова до першого тому (видання "Галицько-руські народні приповідки") // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XIV. – С. XI.

чіткість викладу думки, лаконічність, концентрованість інтелектуальної енергії, естетична довершеність тощо.

Фундаментальний корпус "Галицько-руські народні приповідки" ця найґрунтовніша фольклористична праця Івана Франка, до якої увійшло понад тридцять тисяч народних "вислідів ума", відзначається майстерністю упорядкування матеріалу та багатоаспектним науковим опрацюванням текстів. Праця, за слушним твердженням самого ученого, засвідчує "скарб нашої мови і народного досвіду". Не дивно, що збірник як результат наполегливої збирацької й аналітичної роботи фольклориста одразу ж після публікації викликав значне зацікавлення серед фахівців і не тільки. Сучасники дали високу оцінку Франковому труду. Молодший колега Володимир Гнатюк, зокрема, мовлячи про міжнародний резонанс тритомника, зазначив: "праця має значення не лише для українського фольклору, але й для загального"¹⁴. Він також аргументовано називав її "монументальним твором, який може бути прикрасою кожної, навіть найбагатшої літератури"¹⁵. Про видання схвально відгукнулися європейські науковці Іржі Полівка та Йозеф Пата. Польський славіст, професор Берлінського університету Александер Брюкнер, артикулюючи Франкові здобутки на пареміографічній та пареміологічній ниві, наголосив: "неоціненною є заслуга автора в збиранні та поясненні величезного матеріалу"¹⁶.

Франків збірник приповідок без перебільшення належить до епохальних досліджень загальноєвропейського масштабу. Ця понад тридцятитисячна колекція паремій є взірцем заснованого на описово-аналітичній характеристиці комплексного вивчення жанру. Сам учений у передмові до першого тому "Галицько-руських народних приповідок", міркуючи про наукову долю своєї праці, висловив сподівання, що вона "гідна буде називатися цінним вкладом у науку народовідання"¹⁷. Сьогодні з певністю потверджуємо: Іван Франко, як завжди, не помилився.

Святослав Пилипчук

¹⁴ Літературно-науковий вісник. – Львів, 1909. – Т. XLVIII. – С. 408.

¹⁵ Там само. – С. 408.

¹⁶ *Brückner A.* Neuere Arbeiten zur slavischen Volkskunde. Zeitschrift des Vereins für Volkskunde, 12 Jahrgang. – Berlin, 1902. – С. 233–234.

¹⁷ *Франко І.* Передмова до першого тому (видання "Галицько-руські народні приповідки") // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XIV. – С. VII.

Тимчасова оповістка

Передаючи шан. Громаді початок моєї збірки галицько-руських народніх приповідок, вважаю потрібним сказати дещо про плян сього видання. Розпочавши збирати приповідки та всякі образові реченя, порівняня, проклятя, формулки, мудрованя і т. и. ще на шкільній лаві, звиш як 30 літ тому назад, я постановив нарешті приступити до видання отсеї збірки, в яку крім зібраного мною безпосередно з уст народа матеріялу входять численні, більші або менші рукописні збірки інших осіб, що набралися, чи то у мене, чи в Наук. тов. ім. Шевченка, чи в інших бібліотеках, а надто ті збірки галицько-руських приповідок, що були друковані давнійше (Осипа Левицького, Ількевича, Кобринського, Головацького, Ст. Петрушевича, Гнідковського, Грегоровича, Кольберга, Незабітовського і т. и.).

Відкладаючи детальне обговоренє всіх тих, а особливо рукописних збірок, які вийшли в мою, до передмови першого, зглядно остатнього тому, позволю собі на сьому місці загально висловити сердечну подяку всім тим Впов. Паням і Панам, що зволили своїми причинками допомогти мені до зложення отсеї збірки. До сеї подяки долучу просьбу – не залишати сього діла, збираня приказкового матеріялу, й далі. Отсей перший випуск нехай буде зразком і покажчиком, як і які річі збирати.

Основні принципи, на яких я поклав своє обробленє та впорядкованє отсеї збірки, можна висловити ось у яких точках:

1) Кожда приповідка повинна бути записана як найдокладніше, в тім диялекті і в тій формі, як живе в устах народа; коли її вживають у ріжних формах, у ріжних язових констракциях, треба записувати всі відміни.

2) При кождїй приповідці зазначую, де вона записана; тільки там, де се неможливо (при приповідках узятих із старших збірок, у яких не зазначено місцевости) подаю назву збирача.

3) До кождої приповідки даю більш або менше детальне поясненє річеве, а де треба, то й язове, по змозі черпане також із уст народа; се конечно тому, що вже тепер деякі приповідки в наших старших збірках незрозумілі, бо виплили нераз із якихсь місцевих чи випадкових обставин.

4) При кождїм поясненю, а властиво там, де се могу зробити, вказую паралелі даної приповідки в інших збірках наших і чужих, інколи цитуючи вповні ті чужі приповідки, де їх текст може причинитися до поясненя нашої, частіше даючи тільки бібліографічну вказівку.

5) При впорядкуванню матеріялу я держався прийнятої в науці системи – азбучного порядку тем. Так упорядкована найбільша з виданих доси збірок приповідок, п'ятитомовий *Sprichwörter-Lexicon* К. Вандера; одначе я занехаяв проведенний Вандером (і Словаком Затурецьким) скрізь поділ на властиві приповідки і приказкові звороти, порівняння, образи і т. и., йдучи тут за упрощеною системою Адальберга. Для ліпшого перегляду і для вигоди при улаштуванню покажчика я звів подвійну нумерацію приповідок: одну в рамках кожної теми, а другу в живій пагінації, де показую загальне число всіх приповідок у збірці.

Моя збірка буде виходити випусками (один випуск, се один том Етнографічного збірника) кожний в об'ємі 200 сторін. Три такі випуски будуть чинити один том (600 сторін тексту), до якого буде додана орієнтаційна передмова, покажчик літератури, скорочень і тем. Цілість, на скільки можу оцінити се тепер, обійме щонайменше 3 такі томи (9 випусків). До остатнього тома буде додана детальна студія про приповідки взагалі, про важніші збірки і спеціально про матеріял використаний у моїй збірці. Зі сказаного виходить, що докінчене друку отсеї збірки буде можливе хіба за яких 10 літ, числячи один випуск Етнографічного Збірника на рік.

Для тих, хто захоче користуватися отсим виданем, подаю тимчасове поясненє вжитих у ньому скорочень.

Adalb. – *Księga przysłów, przypowieści i wyrażeń przysłowiowych polskich*, zebrał i opracował Samuel Adalberg. Warszawa 1889-1894.

Ант., Драг. – Историческія песни Малорусскаго народа, съ объясненіями Вл. Антоновича і М. Драгоманова. Киевъ 1874, 1875 (2 томи).

Бар., Bar. – *Bajki, fraszki, podania, przysłowia i pieśni na Rusi*, zebrał Sadok Barącz. Drugie wydanie. Lwów 1886.

Bartoš. – *Moravský Lid. Františka Bartoše sebrané rozpravy z oboru moravské lidovêdy*. V Telči 1892.

Батят. – Батятичі, село Жовківського пов.

Beb. – *Heinrich Bebels. Proverbia germanica, bearbeitet von Dr. W. H. D. Suringar*. Leiden 1879.

Белел. – Белелуя, село Снятинського пов.

Без. – Березів, село Коломийського пов.

Бжоз., Brzoz. – *Przysłowia polskie*, zebrał Franciszek Korab Brzozowski. Kraków 1896.

Бібр. – Бібрка, містечко Бобрецького пов.

Бір., Бор. – Бірки або Борки Великі, село Тернопільського пов.

Болех. – Болехів, місточко Долинського пов.

Борис. – Борислав, село Дрогобицького пов.

Борки – див. Бірки.

Бортн. – Бортники, село Бобрецького пов.

Братк. – Братківці, село Стрийського пов.

Будил. – Будилів, село Снятинського пов.

Wahl. I. – Das Sprichwort der hebräisch-aramäischen Literatur mit besonderer Berücksichtigung des Sprichwortes der neueren Umgangssprachen. Ein Beitrag zur vergleichenden Parömiologie von Dr. M. C. Wahl. Erstes Buch. Zur Entwicklungstheorie des sprichwörtlichen Materials. Leipzig 1871.

Wahl. II. – Das Sprichwort der neueren Sprachen. Ein vergleichend phrasologischer Beitrag zur deutschen Literatur von Dr. M. C. Wahl. Erfurt 1877.

Wand. – Deutsches Sprichwörter-Lexicon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk, herausgegeben von Karl Friedrich Wilhelm Wander. Leipzig 1867–1880, перше вид. 5 томів.

Wacł. z Ol. Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego, z muzyką instrumentowaną przez Karola Lipińskiego, zebrał i wydał Wacław z Oleska. We Lwowie 1833.

Винн. – Винники, місточко Львівського пов.

Вік. – Вікно, село Скалатського пов.

Wisl. – Märchen und Sagen der Bukowinaer und Siebebürger Armenier. Aus eigenen und fremden Sammlungen übersetzt von Dr. Heinrich von Wislocki. Hamburg 1891.

Войн. – Войнилів, місточко Калуського пов.

Wojc. Войціцький – O przysłowiach historycznych i rolniczych ludu w Polsce i na Rusi, przez K. Wł. Wojcickiego. Warszawa 1885 (В книзі *Злата прядза poetów i prozaików polskich*, т. II, стор. 639-652).

Воробл. – Вороблевичі, село Дрогобицького пов.

Wurzbach. – Die Sprichwörter der Polen, historisch erläutert, mit Hinblick auf die eigenthümlichsten der Lithauer, Ruthenen, Serben und Slovenen und verglichen mit ähnlichen anderer Nationen, mit beigefügten Originalen. Ein Betrag zur Kenntniss slavischer Culturzustände von Dr. Constant Wurzbach, 2 Ausg. Wien 1852.

Haller. – Altspanische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten aus den Zeiten vor Cervantes... von Dr. Joseph Haller. Zweiter Theil. Regensburg 1873.

Гвозд. – Гвоздець, місточко Коломийського пов.

Гильф. – Старинный сборник сербских пословиц, изд. А. Гильфердинг (Записки Имп. Русскаго Географическаго общества по отделению этнографии, т. II, С. Петербургъ 1869, стор. 117-224).

Гнідк. – Пословицы и поговорки Галицкой и Угорской Руси, изд. В. С. Вислоцкого (Записки *ut supra*, стор. 227-362). В се видане крім рукописної збірки Гнідковського війшли давніше друковані збірки Левицького, Головацького та Лькевича, які ми використали окремо.

Голг. – Голгочі, село Підгаєцького пов.

Голоб. – Голобутів, село Стрийського пов.

Гол. – Головацький Яків, цитовані його збірки приповідок із книжки "Вінок русинам на обжинки" Відень 1847 (т. II, стор. 240-254) і *Slavische Bibliothek oder Beiträge zur slavischen Philology und Geschichte*, herausgegeben von Fr. Miklosich, Wien 1851, т. I, стор. 264-266.

Голов. Песни – Народныя песни Галицкой и Угорской Руси, собранныя Я. О. Головацкимъ. Москва 1878, три части в 4 томах.

Горб. – Горбачі, село Рудецького пов.

Городен. – Городенка, містечко Городенського пов.

Гор. – Городок, містечко Городецького пов.

Гриб. Грибов. – Грибовичі, село Львівського пов.

Giusti – Raccolta di proverbi Toscani con illustrazioni, cavata dai manoscritti di Giuseppe Giusti. Firenze 1853.

Greg. – Przewodnik dla zwiedzających Czarnogórę położoną w powiecie Kossowskim, napisał Jan Gregorowicz. Lwów 1881.

Grimm. D.M. – Deutsche Mythologie von Jacob Grimm.

Даль – Пословицы русскаго народа, сборникъ... Владиміра Даля, изд. 2, два тома. С. Петерб. Москва 1879.

Дар. – Przystawia ruskie, zebrał M. Darowski, рукопис бібліотеки Оссолінських у Львові.

Дидь. – Дидьова, село Турецького пов.

Дик. – М. А. Дикаревъ, Воронежскій этнографическій сборникъ. Воронежъ 1891.

Дмит. – Дмитровичі, село Львівського пов.

Добрівл. – Добрівляни, село Дрогобицького пов.

Добр. – Добромилі, містечко Добромилського пов.

Доброс. – Добросин, село Жовківського пов.

Довгон. – Довгополе, село Косівського пов.

Дол. – Долина, містечко Долинського пов.

Драгом. Розв. – Розвідки Михайла Драгоманова про українську народню словесність і письменство (Збірник фільолог. секції Наук. тов. ім. Шевченка, т. II і III). Львів 1899, 1900.

Дрог. – Дрогобич, місто Дрогобицького пов.

Дул. – Дуліби, село Стрийського пов.

Етн. Зб. – Етнографічний Збірник, видає Етнографічна комісія Наук. тов. ім. Шевченка у Львові. Томи I-IX.

Етнол. мат. – Матеріяли до українсько-руської етнології, видане етногр. комісією за редакцією Хв. Вовка т. I-III.

Ефим. Млр. зак. – Сборникъ малороссійскихъ заклинаній, составилъ П. Ефименко. Москва 1874.

Жаб'є – Жаб'є, село Косівського пов.

Желех. – Малоруско-німецкий словарь, уложилъ Евгений Желеховский. Львів 1886, 2 томи.

Жовк. – Жовква, місто Жовківського пов.

Зав. Завад. – Завадів, село Стрийського пов.

Зазул. – Зазулинці, село Заліщицького пов.

Заліщ. – Заліщики, місточко Заліщицького пов.

Zátur. – Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví, sepsal Adolf Petr Záturecký. V Praze 1897.

Збар. – Збараж, місточко Збараського пов.

Іваник. – Іваниківка, село Богородчанського пов.

Ільк. – Галицькі приповідки и загадки зібрані Григорим Ількевичом. У Відні 1841.

Kalina. – Lud, organ Tow. ludoznawczego, pod red. prof. A. Kaliny. Lwów. Виходить від р. 1895.

Кал. – Калуш, місточко Калуського пов.

Карл. – Карлів, село Снятинського пов.

Климець – село Стрийського пов.

Ключів – село Коломийського пов.

Кнар. – Thezaurus polono-latino-graecus Gregorii Snapii, t. III, continens Adagia polonica selecta etc. Varsoviae 1632.

Коб. Кобил. – Кобиловолоки, село Теробовельського пов.

Кобр. – Букварь новимъ способомъ оуложеный для домашной науки. Въ Львовѣ 1842 (авторомъ був Йосафатъ Кобринський; тут уміщено 45 приповідок).

Kolb. III. – Lud, jego zwyczaję, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. Serja III. Kujawy (Warszawa 1867).

Кол. Колом. – Коломия, місто Коломийського пов.

Кольб. – Pokucie, obraz etnograficzny Oskara Kolberga, 4 tomy. Kraków 1883–1889.

Ком. Комар. – Комарно, місточко Рудецького пов.

Ком. – Нова збирка народнихъ малоруськихъ приказокъ, прислів'ївъ, помовокъ, загадокъ и замовлянь. Впорядкувавъ М. Комаровъ. Одесса 1890.

Корч. – Корчин, село Стрийського пов.

Косс. – Коссів, місточко Косівського пов.

Кот. Котуз. – Котузів, село Підгаєцького пов.

- Красноіля – село Косівського пов.
- Крех. – Крехів, село Жовківського пов.
- Кривор. – Криворівня, село Косівського пов.
- Krumb. – Sitzungsberichte der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-philologische Classe, Sitzung vom 8 Juli 1893. Prof. K. Krumbacher, Mittelgriechische Sprichwörter. München 1893.
- Кун. – Кунин, село Жовківського пов.
- Кути – містечко Косівського пов.
- Лев. – Grammatik der ruthenischen oder kleinrussischen Sprache in Galizien von Joseph Lewicki. Przemyśl 1834.
- Libl. – Česká přísloví a pořekadla. Sebral a sestawil Jan Slawibor Liblinský. W Praze, 1848.
- Лібух. – Лібухора, село Стрийського пов.
- Лімна – село Турецького пов.
- Linde – Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde. wyd. drugie, Lwów 1859.
- Лол. – Лолин, село Долинського пов.
- Луч. Лучак. – Др. В. Лучаківський, рукописна збірка приповідок зібраних у Тернопільщині.
- Люб. – Любша, село Жидачівського пов.
- Льв. – Львів.
- Махн. – Махновець, село Золочівського пов.
- Мінч. – Филимон Мінчакевич, рукописна збірка приповідок із 30-х років, у бібліотеці Нар. Дому у Львові.
- Мост. – Мостиска, містечко Мостиського пов.
- Мшан. – Мшанець, село Старосамбірського пов.
- Наг. – Нагуевичі, село Дрогобицького пов.
- Нез. – Незабітовський, збірка приповідок із Сяніцького пов., вийшла в видане Бжозовського.
- Ном. – Українські приказки, прислів'я і таке иньше, зібрав М. Номис. С. Петербург. 1864.
- Нос. – Сборникъ бѣлорусскихъ пословиць составлень И. И. Носовичемъ (Записки И. Р. Геогр. Общества по отд. этногр. т. I.) С. Петербургъ. 1867.
- Oesterley, Wend. – Wendunmuth von Hans Wilhelm Kirchof. Herausgegeben von Hermann Oesterley (Bibliothek des Litterarischen Vereins in Stuttgart, томи 95-99). Tübingen 1869.
- Орел. – Орелець, село Снятинського пов.
- Орт. – Ортиничі, село Самбірського пов.
- Osm. Spr. – Osmanische Sprichwörter, herausgegeben durch die k. k. Orientalische Akademie in Wien. Wien 1865.
- Ост. Біб. – Біблія видана в Острозі 1580.

Отин. – Отиневичі, село Бобрецького пов.

Пам'ятки – Пам'ятки українсько-руської мови і літератури, вид. Археографічна комісія Наук. тов. ім. Шевченка, томи I-III, Львів 1896, 1899, 1902.

Папір. – Папірня, село Теребовельського пов.

Петр. – Przysłowia i przypowieści ludu ruskiego w Galicji, zebrane przez S.P. z Dobrzan (Przyjaciel domowy, Lwów, 1857) S.P. – Степан Петрушевич; також його рукопис у моїм посіданю.

Петруш. – Общерускій дневник церковныхъ, народныхъ, семейныхъ праздниковъ и хозяйственныхъ занятій, примѣты и гаданій, составилъ А. С. Петрушевичъ. Львовъ 1866.

Печен. – Печеніжин, місточко Коломийського пов.

Підвол. – Підволочиска, місточко Скалатського пов.

Пост. – Постолівка, село Гусятинського пов.

Пужн. – Пужники, село Бучацького пов.

Пустом. – Пустомити, село Львівського пов.

Рава Р. – Рава Руська, місточко Равського пов.

Рогат. – Рогатин, місточко Рогатинського пов.

E. Rot. – Adagia, id est Proverbiorum, paroemiarum et parabolarum omnium, quae apud Graecos, Latinos, Hebraeos, Arabes etc. in usu fuerunt, collectio absolutissima... Des. Erasmi Rotterdami et aliorum. Francofurti 1670.

Roszk. O. – Obrzędy i pieśni weselne ludu ruskiego w Lolinie, zebrała Olga Roszkiewicz (Odbitka ze Zbioru wiadomości do antropologii krajowej т. XII).

Сенеч. – Сенечів, село Стрийського пов.

Seybold – Viridarium, d. h. Der Lustgarten von auserlesenen Sprichwörtern, von Joh. Georg Seybold. Nürnberg 1667.

Сим. – Старинные сборники русских пословицъ, поговорокъ, загадокъ и проч. XVII-XIX столѣтій. Собралъ и приготовилъ къ печати Павелъ Симони. Вып. первый, I-II. С. Петербургъ 1899.

Simr. – Die deutschen Volksbücher, gesammelt von Karl Simrock. Bd. V. Deutsche Sprichwörter. Frankfurt a. M. 1846.

Скал. – Скалат, місточко Скалатського пов.

Сквар. – Скварява, село Жовківського пов.

Снят. – Снятин, місточко Снятинського пов.

Сор. – Сороки, село Львівського пов.

Стан. – Станіславів, місто.

Стец. – Стецева, село Снятинського пов.

Стоян. – Стоянів, місточко Каменецького пов.

Стрий – місто.

Стрільб. – Стрільбичі, село Старосамбірського пов.

Сумцов. Разыск. – Проф. Н. Сумцовъ. Разысканія въ области анекдотической литературы. Анекдоты о глупцахъ. Харьковъ 1897.

Сяниц. – Сяницький повіт, приповідки зібрані Незабітовським не знати в яких селах.

Tendlau – Sprichwörter und Redensarten deutsch-jüdischer Vorzeit. Als Beitrag zur Volks-, Sprach- und Sprichwörterkunde. Aufgezeichnet aus dem Munde des Volkes und erläutert von Abraham Tendlau. Frankfurt a. M. 1860.

Тереб. – Теребовля, місточко Теребовельського пов.

Топільн. – Топільниця, село Самбірського пов.

Туглук. – Туглуків, село Снятинського пов.

Tunnici. – Tunnicius. Die älteste niederdeutsche Sprichwörter-sammlung, herausgegeben... von Hoffmann von Fallersleben. Berlin 1870

Туриль. – Турильче, село Борщівського пов.

Турка – місточко Турецького пов.

Туст. – Тустановичі, село Дрогобицького пов.

Тяглів – село Белзького пов.

Угерці – село Самбірського пов.

Угн. – Угнів, місточко Равського пов.

Ур. – Уриче, село Стрийського пов.

Franck. – Sprichwörter durch Sebastian Francken. Frankenfurt a. M. 1541.

Frischb. – Preussische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten, gesammelt von H. Frischbier. Königsberg 1861.

ZDMG. – Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft.

Цен. – Ценів, село Коломийського пов.

Zingerle – Die deutschen Sprichwörter im Mittelalter, gesammelt von Ignaz von Zingerle. Wien 1864.

Cinc. – Przysłowia, przypowieści i tp. ludu polskiego na Szląsku, zebrał Andrzej Cinciała. Kraków 1884.

Czap. – Księga przysłów, sentencyi i wyrazów łacińskich używanych przez pisarzów polskich, zebrał Leopold Czapiński. Warszawa 1892.

Čelak. – Mudrosloví národu Slovanského ve příslovích... uspořádal Fr. L. Čelakovský. V Praze 1852.

Чуб. – Труды этнографическо-статистической экспедиции въ Западно русской край, снаряженной Имп. Р. Геогр. Обществомъ. Юго-западный отдель. Матеріалы и изследования собранныя П. П. Чубинскимъ, т. I, II.

Явора – село Турецького пов.

Явор. – Яворів, місточко Яворівського пов.

Яс. С. – Ясениця Сільна, село Дрогобицького пов.

Іван Франко

А.

Аби. 1. Аби по при мене, аби не в мене! (Наг.)

Scil. ударити, трафити. Коли чоловік відсторонюється від якоїсь справи.

2. Аби там не знати що! (Снят.)

Доповн.: то того не зроблю.

Або – або. 1. Або гой, або йой. (Наг.)

Себто: або радість, або плач. Пор. коломийку:

Як я ішов до дівчини, то-м співав, то-м гойкав,

А як ішов від дівчини, то-м плавав, то-м йойкав. (Наг.)

2. Або так, або сяк (Ільк.)

Значене альтернативи в загальній формі. Пор. Даль I, 323.

3. Або ти, або я, або дівка моя. (Наг.)

Війшла в приповідку звичайна поговорка одного чоловіка, що всюди, чи треба чи не треба, любив приплутати в розмові свою дочку.

4. Або то я що таке? (Наг.)

В значіно: хіба ж я ніщо не значу?

5. Або що, або куди. (Наг.)

Характеризує цілковиту непевність у якійсь трудній ситуації. Виразніше в старохорв. Ние га ни куд ни камо (Гильф. 1754).

Абшит. 1. Абшит дістав. (Наг.)

Нім. Abschied – відставка від військової служби. Поговорка уживається і в ширшій значіно: відлучений, відправлений, прогнаний із якогось становища. Пор. польське Dostal abszyd niemiecki (Adalb. Niemiec 6.)

Абшитований. 1. Він уже від того абшитований. (Наг.)

Знач. відставлений, відлучений. Абшитований жовнір – вислужений.

Авраам. 1. Не втнеш Аврааме Ісаака! (Зав.)

Оповідують, що в якійсь церкві була намальована "жертва Авраамова": Ісаак клячить зв'язаний, Авраам замахнувся на него мечем, а за його плечима ангел ухопив за меч рукою і з його уст виходять слова: "не втнеш..." Пор. Ном. 5456 і т. д. Та се мотив не наш, а вандрівний, пор. Wander I, 14 (Abraham 4).

Агі. 1. Агі на тя, пропав бис! (Климець)

Бойківське прокляте, на Підгір'ю вживане часто як пародія на Бойків.

Адам. 1. Адам як перший раз Єву побачив, то встав тай облизав сі, а потім поцілював тай обіймав сі. (Цен.)

Подають як зразок проповіді давніх попів, що любили розмальовувати біблійні історії локальним кольоритом і апокріфічними, інколи дуже нату-ралістичними деталями.

2. Адам з неба падав: як летів, то п–дів, як упав, то сі вс–в. (Завад.)

Прозивають і дразнять хлопця, що звся Адам.

3. Було ся не облизувати, Адаме! (Гнідк.)

Очевидний натяк на приповідку Адам 1; уживається жартуючи, коли чоловік потерпить через жіночу спокусу. Пор. Wander I, 26, (Adam I, 2, 4).

4. Від Адама-Єви починає. (Наг.)

Коли хто широко балакає про непотрібні і загально звісні річі і заходить дуже здалека. Пор. Adalb. Adam, 12; Zátur. V, 262; Wander I, 27 (Adam 29).

Адвокат. 1. Адукат готовому дивит си (Жаб'є)

Себто адвокат дивиться лише на готові гроші, які дає йому клієнт, не дбаючи, чи справа добра, чи ні.

2. Адукат, то такий пан, що помагає брехати (Кути)

Адвокатське ремесло загалом не користується симпатією в народі; про се свідчать такі епітети, як "брехунець", "лупій" і т. и.

3. Наймити адуката (Жовк.)

Звичайний вислов замість: віддати якусь справу адвокату.

4. Найму я си адуката, він ще й не так потрафит брехати. (Кол.)

Пор. увагу до Адвокат 2.

5. Не оббирай сі мені за адуката! (Наг.)

Коли хтось непрошений і до того що незручно береса боронити другого.

6. Тебе хто тут за адуката приставив? (Наг.)

Коли хто мішаєся не в своє діло, або боронить когось без потреби.

Адиной. 1. Борухате Адиной: штири Жиди, єден гой. (Наг.)

Початок жидівської молитви: *Voguch atú Adojnoj* (Господи помилуй нас), повернений у насміх над Жидами, що чотири йдуть на одного християнина і ще просять Божої помочи. Та сама жид. фраза в іншій зв'язку у Білорусів: *Борухатудунаю, кобылки не маю* (Нос. 263). Носович поясняє: "говорять въ насмѣшку дремлющему" – пояснене якесь несуразне, бо ж текст сам ясний.

Аз. 1. Аз, буки, віде – в золоті їде. (Коб.)

Висловлено думку, що наука доводить до панованя. "Аз, буки, віде" – перші букви кирильської азбуки, перший початок науки. До тих букв інша приказка див. Номис, 6066-6068. У старор. "азь да буки" в значіню вмілости

читання, а далі загалом у значіно мудрости, в приповідці "Азь да буки изба-вить ли оть муки?" (Сим. 21) – очевидно подіктованій аскетичним поглядом, ворожим світовій мудрости. В іншій, московській приповідці "Азь, буки, вѣди страшит что медвѣди" (Сим. 71) висловлений той страх перед шкільною наукою, про який згадає вже перша руська літопись. Думка про те, що наука доводить до багатства подібно як у нашій приповідці висловлювалась уже старими Єгиптянами, див. Ermann, Aegypten und aegyptisches Leben im Alterthum 721.

2. Аз – до комори вляз; буки – набрав міх муки; віде – із комори їде. (Іваник.)

Давні школярі-бурсаки дуже часто змушені бували голодом до крадіжки віктуалів. Мусіло бути якесь оповіданє, з якого повстала отся поговорка: школярі в школі твердять азбуку, а пошкодований рівночасно виводить свої жалі перед учителем.

Азбука. 1. Бийте, бийте по азбуці. (Наг.)

Жартобливо, коли хтось замазує сліди свого лихого вчинка. Ся приповідка мала повстати ось із якої нагоди. Один богач купив залізний плуг, та боячися, щоб йому не вкрали його, велів ковалеві на леміші вибити азбуку. По кількох днях сам коваль украв той леміш, щоб зробити з него сокиру. Він зараз усадив його в огонь. Тільки що залізо розпеклося і коваль поклав його на ковало, аж тут їде богач-власивець шукаючи своєї згуби. Коваль хапає молот і кричить своїм челядникам: "Бийте, бийте по азбуці!" щоб затерти знак на краденім леміші.

2. Приложися до азбуки, будут повні кишені і руки. (Коб.)

Наука доводить до достатку. Пор. Аз. 1.

Ай-вай. 1. Ай вай, борухай, моє дочки не рухай! Моє дочки Катерички, біле лички, чорне п–ки. (Наг.)

Ай вай – з німецько-жидівського жаргону: ай weh! (ой болять) – звичайний жидівський окрик. Приказки уживають і в інших випадках, прим. сими словами насмівається парубок з дівки, коли вона зачеплена починає кричати або лаятись.

2. Ай вай мір, багато жовнір: горівки п`ют, гроший не дают! (Луч.)

Наріканє якогось Жида-коршмаря. Уживаєся і в загальнішій значіно, жартливо, прим. коли в хату їде багато гостей.

Але. 1. Алé – зїджд г–ó мале! (Наг.)

Ся поговорка належить до ряду тзв. "мудровань", яких приміри див. у показику під словом "мудрованя". "Змудрувати кого" значить сказати якесь реченє, звичайно цинічного характеру, але конечно до риму з остатнім словом, на якому перший скінчив свою бесіду. Дуже часто піддаєся

несвідушому таке слово, на яке мається вже готове "мудроване", прим. "скажи: мотика". Хто не знає, до чого воно йдеться, каже: "мотика", – а на се перший зараз додає: "Мати ти велика". Іноді ставиться питанє таке, що так чи сяк на него б повинна бути відповідь така, що надається до "змудрованя", прим. "Чи змудрюю я тебе?" Чи запитаний відповідь: "змудруєш", чи "не змудруєш" – усе одно він почує "до прикладу": "Пса в г–ю поцолюєш". Розуміється, що ся гра дотепу може забавляти тільки дітей 5-10 літніх. Я чував такі "мудрованя" тільки в двох сусідніх селах Нагуєвичах і Ясениці Сільній Дрогобицького пов. і там записана й моя колекційка. Приклади таких самих язикових штучок знаходимо також у Номиса 14144, 14153-4, 14159-60, 14163.

2. Нема нікого без "але" свого (Гнідк.) ...без "але" (Петр.) ...нічого без... (Мінч.)

Знач. нема нікого без хиби. Пор. Ном. 2447; Adalb. Ale; Zátur. XII, 646; Wand. I, 10 (Aber 33).

Альмужна. 1. Яка альмужна, такий і "отченаш". (Наг.)

Який дар, така подяка. Альмужна, з нім. Almosen, а се з грец. ἔλεμοσύνη – милосерде. Пор. старохорв.: За малу задушбину мало и оченаша (Гильф. 583.)

Америка. 1. Гáмерика на циганстві стоїт. (Збараж)

Такий погляд висловляв один емігрант, що був у Бразилії і відтам вернув жебраком.

Амінь. 1. Амінь, Духу свїтїтий! (Наг.)

Сими словами, що формально беручи не мають ніякого значіння, характеризуються ситуація, коли всі способи випробувані і ніщо не може допомогти. Значить: усьому кінець, усе пропало. Слова виглядають як вирвана фраза з якоїсь молитви. В вірші Устияновича "Пещена дитина" ся поговірка ужита в троха відмінній формі:

Розступись земле, Духу святий амінь:

Щезла дитина, як у воді камінь.

2. Та ще ти не амінь. (Наг.)

Знач. ще не кінець, ще не гинеш. Пор. Adalb. Amen 1; Zátur. XII, 489.

3. Як амінь у пацьири, так ті тотό не мине. (Наг.)

"Пацьир" – із латинського "pater" – перше слово молитви Pater noster, яка кінчиться словом "амінь". Приповідкою висловлено немінучість якогось наслідка, бо з молитви так само як із пісні, слова не викидають, і хто говорить сю молитву, мусить сказати й амінь. Пор. Adalb. Amen 2; Wander I, 68 (Amen 2).

Ангел. 1. Був би ангел, коби не роги. (Комар.)